

Zevenjaarlijkse processies en feesten in de Maas-Rijnregio

Dynamiek en flexibiliteit van een traditie

Gert Gielis

Tijdens de eerste julidagen van dit jaar trok de Kroningsprocessie viermaal door de feestelijk versierde straten van Tongeren. Meer dan een half miljoen toeschouwers keken toe hoe zo'n 3500 deelnemers in processie het leven van Maria uitbeeldden en eer betoonden aan hun eeuwenoude Mariabeeld. Opmerkelijk genoeg gebeurt dat slechts eens in de zeven jaar. Die eigenschap delen de Kroningsfeesten met gelijkaardige feestelijkheden in Hasselt (Virga Jessefeesten), Sint-Truiden (Trudofeesten), Huy (Septennales), Maastricht en Susteren (heiligtumsvaart) en Aken (Heiligtumsfahrt). Aan dat rijtje kunnen nog verschillende - al dan niet verdwenen - feesten worden toegevoegd.

De merkwaardigheid van een zevenjaarlijks ritme wijst op een onderling verband. Tevens rijst de vraag of er nog andere gemeenschappelijke elementen in dit levende erfgoed te dedecteren zijn. Een antwoord daarop wordt gezocht tijdens een eenjarig onderzoeksproject, dat op 1 november 2008 op initiatief van de erfgoedcellen van Hasselt, Sint-Truiden en Tongeren in samenwerking met KADOC van start ging. Vanuit een interdisciplinair perspectief neemt het de zevenjaarlijkse processies in de regio Maas-Rijn onder de loep. Een historische analyse van verschillende zevenjaarlijkse processies en feesten vormt de basis voor een comparatieve en contextuele synthese, die de cultuurhistorische betekenis van die gedeelde religieus-culturele erfenis wil dui-

den. Stilaan nadert het onderzoek de eindfase. Naast een beknopt historisch overzicht kan dit artikel dus enkele conclusies presenteren.

Complexe genese Uit onze zoektocht naar de oorsprong van de zevenjaarlijkse traditie blijkt dat de wortels van dat levende erfgoed tweeledig zijn: enerzijds de heiligdomsvaarttraditie, anderzijds de traditie van zevenjaarlijkse mariale processies.

Een heiligdomsvaart was een religieuze manifestatie waarbij voorname relieken publiekelijk aan de pelgrims werden getoond. Essentieel is dat dat gebeurde tijdens een veertiendaagse genadeperiode, die een zevenjaarlijkse turnus volgde. De historische vergroeiing van die verschillende componenten maakt de genese van de heiligdomsvaart complex. Bij bijzondere gelegenheden, zoals het kerkwijdingsfeest, toonden kapittels en abdijen voorname relieken aan pelgrims, die daarmee aflaten konden verdienen. In de veertiende eeuw werden in Aken de torentoning en een zevenjaarlijkse turnus ingevoerd, waardoor de traditie van heiligdomsvaarten ontstond. In navolging van Aken namen ook andere kapittels en abdijen (onder meer in Maastricht, Tongeren, Luik, Susteren, Aldeneik, Sint-Truiden en Rolduc) die gebruiken over. Op die manier ontwikkelde zich een statienetwerk, met Aken als spil. Tijdens de vijftiende eeuw kende de heiligdomsvaart een groot succes, vooral in Aken en Maastricht. Maar door de reformatorische kritiek en de godsdienstroebelen taande het succes ervan in de zestiende eeuw. De traditie overleefde de crisisperiode, maar was nog slechts een schim van de middeleeuwse heiligdomsvaart. De gegevens over de Tongerse en Sint-Truidense heiligdomsvaart zijn zo schaars dat we nauwelijks meer weten dan dat de traditie in stand werd gehouden tot aan het einde van het ancien régime. In 1790 vond de laatste heiligdomsvaart van de oude stempel plaats. Tijdens de Franse overheersing verdwenen de reliekschatten en werden de kerkelijke instellingen die de traditie controleerden, buitenspel gezet.

De oorsprong van de zevenjaarlijkse processies kadert in een heel andere context. De Contrareformatie bracht de devotie voor Maria op het voorplan. De geruchten rond miraculeuze Mariabeelden zorgden voor de opbloei van nieuwe bedevaartsoorden (Scherpenheuvel, Kortenberg, Hasselt, Huy, Verviers ...). Vanzelfsprekend werd de Heilige Maagd ook met processies vereerd. In Hasselt werd in 1682 voor de eerste maal een zevenjaarlijkse processie gehouden. In Huy is de zevenjaarlijkse turnus met zekerheid aanwijsbaar vanaf 1687, al bestond hij daar mogelijk reeds eerder. Werd daar de zevenjaarlijkse traditie van de heiligdomsvaarten overgenomen? Hoewel culturele verbreiding niet uitgesloten is, staat een rechtstreeks verband met de heiligdomsvaarten niet vast. Die waren reeds geruime tijd op hun retour en bovendien verschilde het kader van de afzonderlijke tradities enorm. In de achttiende eeuw vestigde de zevenjaarlijkse traditie zich definitief in Huy en Hasselt, maar ook daar betekende de Franse overheersing een breuk.

Revitalisatie en (re)-constructie van tradities in de negentiende eeuw

Van de verkregen vrijheid maakten de gelovigen gebruik om de draad met het oude geloofsleven met mondjesmaat weer op te

Na de afsluiting van het concordaat (1801) kregen de katholieken weer ademruimte. Dat maakte een terugkeer van de reliekschatten en miraculeuze beelden mogelijk.

Affiche van de zevenjaarlijkse processie in Tongeren, 1911.
[KADOC, KCC1204]

© 1911/12 P. VAN SULL

Causa - nostræ - lætitia -

Tongeren.

Zevenjarige Feesten

VAN

O. L. VROUW

Heiligdomswaard

Zondag 9 & 16 Juli 1911, ten negen ure

PONTIFICALE MIS

WAARNA

Processie der H. Relieken

Z. Em. de Kardinaal-Aartsbisschop, Z. Exc. de Nuntius, H. D. H. de Bisschoppen van Luik, Namen, Roermond, enz., zullen de processie, de schoonste van heel 't land, ophiïsteren.

150 priesters, in antieke kerkelijke gewaden, dragen er den onvergelykelijken Schat der H. Relieken, voorafgegaan van talrijke uiterst keurige zinnebeeldige groepen.

Zegening met het Allerheiligste

van op het portaal van het stadhuis.

Allerprachtigste versiering der straten. - Algemeene verlichting op Zondag avond, 16 Juli, ter sluiting.

TOONING DER H. RELIEKEN

op beide Zondagen ten 5 u., en in de week na de Hoogmis van 10 u.

Elken avond om half acht, lof met sermooen

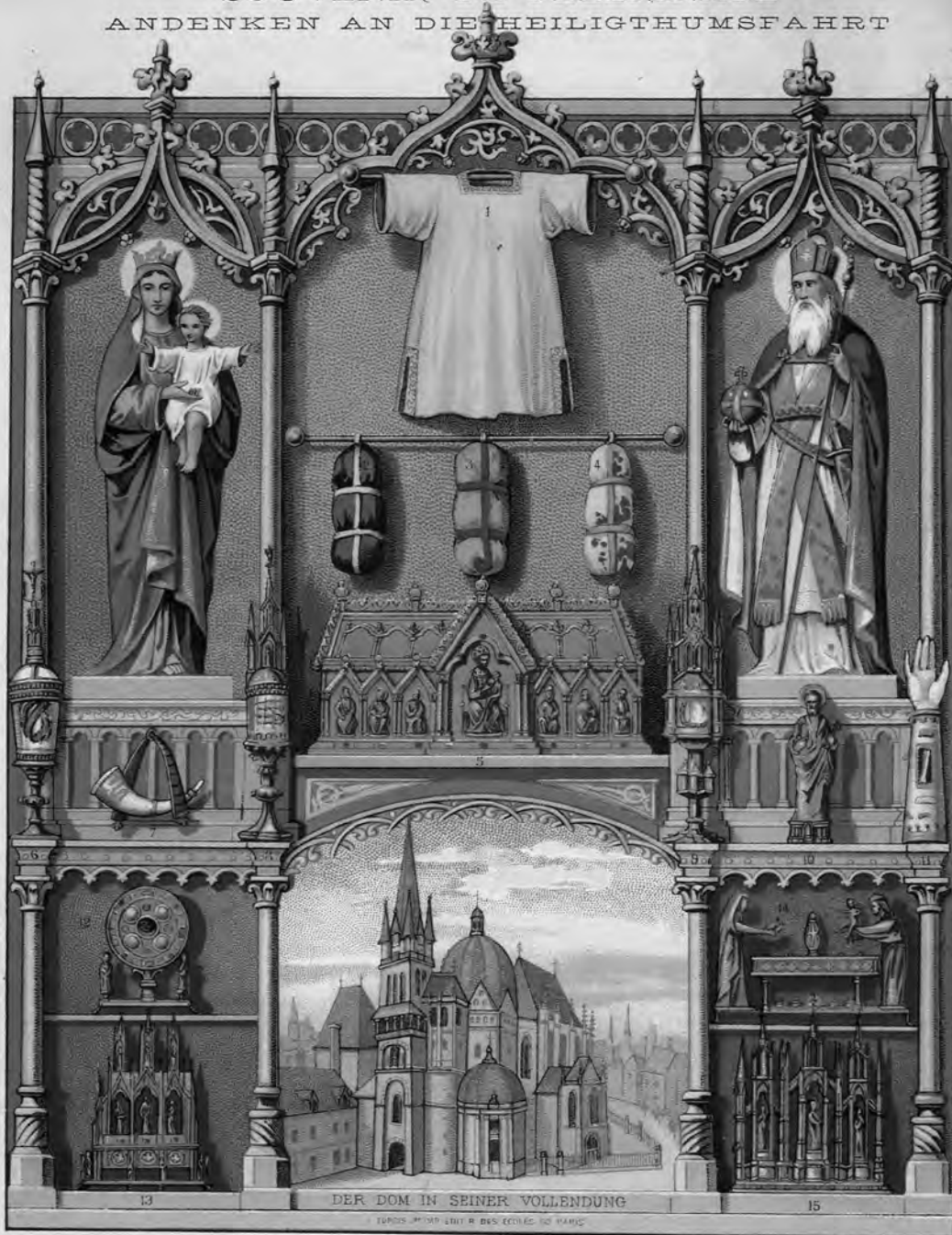
door den Eerw. P. VAN SULL, S. J.

THEELEN, TONGEREN.

SOUVENIR DE PÉLERINAGE

ANDENKEN AN DIE HEILIGTHUMSFAHRT

LES SAINTES RELIQUES D'AIX-LA-CHAPELLE

1. Tunique de la Sainte-Vierge. — 2. Langes de Notre-Seigneur. — 3. Linceul de Saint-Jean-Baptiste. — 4. Drap dont fut ceint N. S. sur la Croix. — 5. Châsse renfermant les Grandes Reliques. — 6. Ceinture en cuir de N. S. — 7. Obitant de Charlemagne. — 8. Ceinture de lin de la Sainte-Vierge. — 9. Corde avec laquelle N. S. a été lié. — 10. Un anneau de la chaîne de Saint-Pierre. — 11. Bras droit de Charlemagne. — 12. Morceau de l'éponge qui a servi à désaltérer N. S. — 13. Pointe d'un clou de N. S. — 14. Bras de Saint-Siméon. — 15. Morceau du suaire et du roseau de N. S. — 16. Eglise de N.-D. d'Aix-la-Chapelle.

DIE HEILIGTHUMER VON AACHEN.

1. Das Kleid Mariä. — 2. Die Windeln Jesu. — 3. Das Grabtuch Johannes des Täufers. — 4. Das Lendentuch Christi. — 5. Der Schrein der grossen Heiligthümer. — 6. Der lederne Gürtel des Heilandes. — 7. Jagdhorn Kaiser Carls. — 8. Ein Gürtel Mariä. — 9. Ein Theil vom Strick, womit Christus gebunden war. — 10. Ring aus der Kette des h. Petrus. — 11. Rechter Arm Kaiser Carls. — 12. Theil vom Schwamm, womit Christus am Kreuz ist getränkt worden. — 13. Theil eines Kreuznagels. — 14. Arm des greisen Simeon. — 15. Theil vom Schweisstuch und Spottrohr Christi.

nemen. Zowel in Huy als in Hasselt herleefde de zevenjaarlijkse processie. De heiligdomsvaarttraditie daarentegen vond in die periode geen tweede adem, met uitzondering van de Aachenfahrt (1804). In de oude staties bleek door het verdwijnen van de organiserende kerkelijke instellingen een herstel van de heiligdomsvaart onmogelijk.

De negentiende eeuw stond voor de katholieke kerk in het teken van herstel en profilering. In België slaagde ze erin haar greep op het gewone volk te verstevigen, onder meer door de promotie van volksdevoties. Vooral de populariteit van Maria nam enorme proporties aan. In verschillende Belgische steden werd bij wijze van ereteken het plaatselijk vereerde Mariabeeld met pauselijke zegen gekroond, doorgaans op initiatief van de lokale geestelijkheid, die daarvoor de steun kreeg van de bisschop. In Hasselt gebeurde dat reeds in 1867. Ook in Tongeren (1890), Verviers (1892) en Kortenberg (1898) werd het miraculeuze Mariabeeld tijdens een luisterrijke plechtigheid gekroond. Telkens gaf dat aanleiding tot het ontstaan van zevenjaarlijkse feestelijkheden, die de kroning plechtig moesten herdenken. Bij die gelegenheid trok een processie door de rijkelijk versierde stad. In Tongeren werd onder impuls van de deken bovendien de publieke relieken-toning hernomen.

Inmiddels blies de Maastrichtse deken Rutten in 1874 ook de heiligdomsvaart nieuw leven in, hoewel dergelijke publieke godsdienstige manifestaties eigenlijk verboden waren in Nederland. Ondanks de commotie over die provocatie in de nationale politiek en media betekende dat de herleving van de Maastrichtse heiligdomsvaart.

In een aantal steden werden elementen van de aloude heiligdomsvaart geadapteerd aan een processiecultus en vice versa. Door de wisselwerking tussen de aloude heiligdomsvaarttraditie en de zevenjaarlijkse mariale processies werd een nieuwe traditie geconstrueerd, waarvan een processie de kern vormde. In de zevenjaarlijkse traditie werden bovendien elementen van de stedelijke devotie geïncorporeerd. De revitalisatie van de zevenjaarlijkse feesten ging dus gepaard met een zekere convergentie van tradities.

Uithangbord van het rijke Roomse leven

De quasi ongebreidelde aangroei van devoties allereerste en een uitgebreid netwerk van katholieke verenigingen vormden de onderbouw waarop na de Eerste Wereldoorlog het rijke Roomse leven verder werd uitgebouwd. De zevenjaarlijkse feesten profileerden zich als een aantrekkelijk uithangbord van dat overdadige geloofsleven. De rijkelijk aangeklede processies droegen bij tot de triomfantelijke uitstraling van de kerk. Ook de stad zelf, decor van de plechtigheden, werd in een feestkleed gestoken. Waar de processie aanvankelijk nog een amalgaam was van katholieke verenigingen en enkele zinnebeeldige, muzikale en historiserende groepen, probeerde de organisatie vanaf de jaren 1920 meer inhoudelijke cohesie te krijgen. Een gerichte promotie, die de feesten in de ruime omgeving bekendmaakte, zorgde voor een groeiende uitstraling. De stad en haar toeristische attracties werden in de verf gezet om zoveel mogelijk volk te lokken. Door de feestperiode uit te breiden tot een week en de processie twee- en later zelfs driemaal te laten uittrekken, kregen des te meer mensen de kans om hun devotie te uiten en tevens de lokale economie te steunen. Aan de organisatie van die in se religieuze feesten werd over het algemeen door de overgrote meerderheid van de stedelijke gemeenschap bijgedragen, over de confessionele grenzen heen. Daaruit blijkt dat de

Aandenken aan de Heilighumsfahrt van Aken, 19de eeuw. [KADOC, Prentencollectie]

zevenjaarlijkse traditie het religieuze niveau oversteeg. De feesten gingen deel uitmaken van de stedelijke identiteit en bevestigden die.

Paradox van de traditie Na de schok van de Tweede Wereldoorlog werd de draad van de zevenjaarlijkse traditie in dankbaarheid weer opgepakt. Dat massadevotie ook toen nog aansprak, bewijst de wedergeboorte van de zevenjaarlijkse traditie in Sint-Truiden (1956), waar een reliekenprocessie, een reliekentoning en de stadsversiering werden georganiseerd volgens de patronen die ook in andere Limburgse steden gangbaar waren. Het tijdstip van die heropstanding - aan de vooravond van de jaren 1960 - maakt die casus bijzonder interessant.

Reeds in de jaren 1950 zetten een aantal vernieuwingstendensen zich door. Leken werden meer en meer betrokken partij door de oprichting van organisatiecomités. De organisatie slaagde erin om stilaan een coherente inhoudelijke lijn vast te leggen. De stadsversiering bleef een cruciaal element, maar ze onderging een geleidelijke transformatie door de modernisering van de stad en veranderingen van smaak en mode. Het programma werd uitgebreid met tentoonstellingen en concerten.

De kerkkritische golf van de jaren 1960 overspoelde ook de zevenjaarlijkse traditie. De tijdgeest zette aan tot een inhoudelijke en vormelijke vernieuwing, al voltrok dat proces zich niet altijd zonder slag of stoot. Versobering werd het motto en de organisatie legde de nadruk op innerlijke spirituele beleving, zowel bij deelnemer als toeschouwer. Typisch voor die periode is de terugkoppeling van de Bijbelse boodschap naar de actualiteit. De traditionele aflaten en bedevaarten sneuvelden wegens uitdovende interesse. De vraag naar de zin van de traditie en haar religieuze boodschap werd door de (gelovige) gemeenschap finaliter positief beantwoord. Waar elders de religieuze

leefwereld desintegreerde, overleefden de zevenjaarlijkse feesten de kerkelijke crisis. Wel bleek dat de dieper gewortelde tradities (Hasselt en Tongeren) het *aggiornamento* anders verteerden dan de relatief jonge traditie van Sint-Truiden, waar het religieuze kader wel werd losgelaten.

De meest opvallende tendens van de laatste decennia is de enorme schaalvergroting die de feesten hebben ondergaan. Door de gemeentelijke fusie werd een nieuwe deelnemersreserve aangeboord. Het aantal toeschouwers zat vrijwel de hele twintigste eeuw in de lift, onder meer door een steeds betere verkeersinfrastructuur, een grotere mobiliteit en de invloed van de moderne media en marketing, die grootschalige promotiecampagnes droegen. De feesten werden een platform voor allerlei culturele nevenactiviteiten (concerten, tentoonstellingen ...), een trend die reeds in de jaren 1950 was ingezet. Om specifieke doelgroepen aan te spreken (jongeren, zieken, bejaarden ...) werden dagen op hun maat ingericht. De schaalvergroting verplichtte de organisatie tot professionalisering en specialisatie. Moderne middelen werden daarbij niet geschuwd. De organisatie at niet alleen uit de hand van de kerk en haar gelovigen, maar kon rekenen op financiële steun vanwege de bedrijfswereld en de stad, die overigens ook op andere vlakken ondersteuning gaf. Tegen het einde van de twintigste eeuw groeiden de feesten uit tot massa-evenementen.

De zevenjaarlijkse traditie is niet gespaard gebleven van invloeden van de postmoderne maatschappij als laïcisering, profanisering en commercialisering. Individualisering en veranderingen in de sociale lay-out van de stad bedreigen het traditionele gemeenschapskarakter. Onder druk van het godsdienstsceptische klimaat loopt de zevenjaarlijkse processie het voortdurende risico om een folkloristisch spektakel met erfgoedwaarde te worden. Toch blijven de feesten tot op de dag van vandaag beantwoorden aan de hang naar religie, verbondenheid en gemeenschapsgevoel, de gehechtheid aan traditie.

Enkele algemene conclusies

De complexe genese en evolutie van dit veelzijdige onderwerp laten toe diverse conclusies te trekken. Uit het historische overzicht blijkt dat de feesten een afspiegeling bieden van de religieuze en maatschappelijke evoluties doorheen de geschiedenis, alsook van de gangbare mode en smaak. Om die reden zijn er enerzijds verschillende gemeenschappelijke ontwikkelingen vast te stellen wat betreft organisatie, uitwerking, vormgeving en omkadering. Anderzijds heerst er een grote onderlinge diversiteit, omdat de traditie sterk afhankelijk was van lokale factoren. Ze verbond zich met de stedelijke identiteit en daarin schuilt ongetwijfeld een verklaringsgrond voor haar standvastige overleven.

De traditie van zevenjaarlijkse feesten illustreert eens te meer dat een traditie geen statische, onveranderlijke entiteit is, die voorschrijft, die dicteert om klakkeloos gevolgd te worden. Weliswaar kon de organisatie steeds teruggrijpen op gekende concepten en patronen, op gewoonten en gebruiken, op een zekere expertise die in de loop der jaren was opgebouwd, maar telkens opnieuw werd dat geheel binnen een constant wijzigend tijds kader herdacht, bijgeschaafd, gekneed. Een traditie wordt daarmee voortdurend gemodificeerd, wat doet besluiten dat ze een dynamisch en flexibel gegeven is.

Prentbriefkaart van de zevenjaarlijkse Virga Jesseprocessie in Hasselt.
[KADOC, Collectie prentbriefkaarten]